

DOI: <https://doi.org/10.32626/2309-9763.2021-31-107-122>

УДК: 378.01/09

Бахмат Наталія Валеріївна,

доктор педагогічних наук, професор,

професор кафедри теорії та методик початкової освіти

Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка

Кам'янець-Подільський, Україна

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-6248-8468>

bahger.teacher@gmail.com

ФОРМУВАННЯ ОСНОВ ФІНАНСОВОЇ ГРАМОТНОСТІ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ НА УРОКАХ МАТЕМАТИКИ В НОВІЙ УКРАЇНСЬКІЙ ШКОЛІ

Анотація. У статті розглянуто сучасні підходи формування підприємницької компетентності та фінансової грамотності молодших школярів. Проаналізовано сучасні вимоги до формування підприємницької компетентності та фінансової грамотності на уроках математики в початковій школі; уточнено зміст поняття «фінансова грамотність», під яким ми розуміємо сукупність базових знань у галузі фінансів, банківської справи, страхування, а також бюджетування особистих фінансів, які дозволяють особистості правильно підбирати необхідний фінансовий продукт чи послугу, оцінювати фінансову ситуацію в сім'ї, брати на себе фінансові зобов'язання та оцінювати пов'язанні з ними ризики, накопичувати заощадження та визначати сумнівних (шахрайських) схем щодо інвестування власних коштів та заощаджень.

Встановлено, що основними методологічними підходами до формування підприємливості та фінансової грамотності у молодших школярів виступають компетентнісний, особистісно-діяльнісний, практико-орієнтований, контекстний, інтегративний та суб'єктний підходи.

Визначено, що серед ефективних методів формування підприємницької компетентності та фінансової грамотності молодших школярів на уроках математики в початковій школі вчителі початкової ланки вбачають: «Один – два – разом», «Дерево рішень», «Мозковий штурм», «Міні дослідження».

Обґрунтовано, що наявність завдань економічного змісту під час уроків математики у початковій школі сприяє отриманню основ фінансової грамотності, вносить практичну спрямованість і реалізує впровадження Концепції «Нова українська школа» щодо формування однієї з базових компетентностей – підприємливості і фінансова грамотність.

Доведено, що формування фінансової грамотності та підприємницької компетентності під час вивчення математики молодшими школярами дає позитивні результати, оскільки: економічні знання корисні та доступні для засвоєння учнями 1-4 класів, цікаві дітям, батькам і педагогам; починаючи навчатися у початковій школі, дитина робить перші кроки у доросле життя, щоб

вона не розгубилася в ньому і стала у майбутньому фінансово благополучною особистістю їй необхідно засвоїти фундаментальні знання з фінансової грамотності та набуті підприємницькі навички; отримавши фінансові знання та підприємницькі навички, дитина зможе усвідомлено подумати про своє майбутнє. При управлінні особистими фінансами вона зможе приймати розумні рішення, формувати правильні фінансові та підприємницькі звички і використовувати свої знання на практиці.

Ключові слова: підприємницька компетентність; інтерактивні методи навчання; фінанси; завдання економічного змісту; підприємницькі навички.

1. ВСТУП / INTRODUCTION

Постановка проблеми. У переліку ключових компетентностей випускника Нової української школи окреме місце посідає підприємливість і фінансова грамотність, адже виховання нового покоління на засадах економічного розвитку та фінансової грамотності є головною метою кожної розвиненої країни.

Відповідно до Концепції «Нова українська школа», починаючи з 2016 р., введено наскрізну лінію «Підприємливість та фінансова грамотність», яка «...допоможе дітям розуміти практичні аспекти фінансових питань (поняття заощаджень, інвестицій, позик тощо), а разом впливатиме на розвиток лідерських якостей та вміння адаптуватися до змін» [9].

Заклад загальної середньої освіти сьогодні має готувати випускника як конкурентоспроможну особистість, здатну використовувати здобуті знання для успішної діяльності у будь-якій сфері суспільного життя. Підприємливість і фінансова грамотність, як зазначено в Державному Стандарті базової середньої освіти, затвердженому постановою Кабінету Міністрів України від 30 вересня 2020 р. № 898, належить до ключових компетентностей, на розвиток яких орієнтується Нова українська школа.

Вчені вважають, що найкращим етапом життєвого циклу особистості, на якому вона може здобути якісні фундаментальні навички фінансової грамотності та сформується базовий рівень підприємницької компетентності, є етап здобуття освіти у закладі загальної середньої освіти, оскільки в сучасному світі діти значно раніше стикаються з грошима, розуміють їх значення та вчаться заробляти, а заклад має допомагати здобувачам освіти починати адаптацію до активного життя за умов ринку та економічного розвитку країни.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема формування компетентності в сфері підприємництва та фінансової грамотності на різних рівнях освіти розглянута в дослідженнях: Н. Городоцької, Т. Елісіної, Н. Шевіріна та ін. (заклади загальної середньої освіти); В. Анісімова, М. Савіної, І. Смирнової, О. Читаєвої та ін. (професійна освіта, на рівні професійних коледжів та центрів ПТО); Є. Барижікової, А. Іванової, С. Кулікової, М. Нікулаєвої, Л. Семушина та ін. (підготовка

фахових молодших бакалаврів); М. Меліхової, Т. Обухової, І. Федорової та ін. (на рівні закладу вищої освіти).

Економічна підготовка до підприємницької діяльності представлена роботами О. Ануфрієвої, А. Велігона, О. Смірнова та ін.

Проблема фінансової грамотності набула широкої актуальності та досліджується багатьма науковцями. Питання підвищення фінансової грамотності розглянуті в роботах як науковців-економістів, так і науковців-педагогів з питань теорії і методики професійної освіти та методик викладання дисциплін математичного циклу. Активно цю тему досліджували зарубіжні вчені А. Лусарді, Т. Люсей, О. Мітчелл, які приділяли велику увагу формуванню фінансової грамотності у здобувачів освіти різного віку.

У цілому, питання підвищення фінансової грамотності населення в Україні розглянуто в роботах таких вітчизняних учених, як Т. Кізими, А. Незнамова, Б. Приходько, Н. Славянської, І. Соркіна, Т. Смовженко та ін. Особливості інформаційної підготовки майбутніх підприємців та фінансистів досліджувалися С. Бешенковим, О. Владико, О. Дубініною, А. Волоховим, Н. Молотковою та ін. Підготовка підприємців у різних сферах професійної діяльності вивчалася Н. Анохіною, Р. Байбі, М. Блюм, Р. Коробковим, М. Ньюшенкою та ін.

Психологічні аспекти підготовки до підприємницької діяльності розглядалися у наукових роботах Д. Аміряна, Л. Бурцевої, Є. Дячкова, О. Привалової, Л. Шураєва та ін.

Проблеми формування професійної компетентності здобувачів освіти з огляду на розвиток у них підприємницьких здібностей вивчено у роботах О. Брусенцевої, Т. Бурлаєнко, О. Гури, М. Морозової, О. Мурашко, О. Постоевої, О. Шпака та ін.

Широкий спектр наукових праць з проблеми дослідження підтверджує той факт, що тема формування підприємницької компетентності та фінансової грамотності молодших школярів на уроках математики в початковій школі є актуальною та своєчасною, а деякі її аспекти потребують більш детального вивчення..

2. МЕТА ТА ЗАВДАННЯ / AIM AND TASKS

Мета статті – проаналізувати наукові здобутки щодо формування підприємницької компетентності та фінансової грамотності молодших школярів на уроках математики в початковій школі.

Відповідно до мети визначено такі **завдання** статті:

- здійснити аналіз наукових здобутків щодо формування підприємницької компетентності та фінансової грамотності молодших школярів на уроках математики в початковій школі;
- уточнити сутність поняття «фінансова грамотність»;
- визначити ефективні підходи та методи щодо формування підприємницької компетентності та фінансової грамотності молодших школярів на уроках математики в початковій школі.

3. РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ / RESEARCH FINDINGS

Розвиток людства відбувається настільки швидко та інтенсивно, що складно часом перебудуватися та «вижити» в умовах нестабільної економічної та фінансової ситуації. Кризи та дефолти постійно змінюють наше життя, перебудовуючи його на кшталт «злетів» і «падінь». Сьогодні велика кількість дорослого населення багатьох країн зіткнулися з проблемою невміння керувати своїми фінансовими потоками і як висновок – їх не навчали цьому цілеспрямовано, і вони не можуть сформувати правильне ставлення до грошей у своїх дітей. Тому дуже часто можна спостерігати ситуацію, коли дитина просить батьків купити їй у магазині іграшку, не розуміючи, що вона дуже дорога для цієї сім'ї. Для того, щоби дитина розуміла, у якій фінансовій ситуації знаходиться родина, бажано не лише у закладі освіти, а й удома говорити про це.

Уміння управляти фінансовими потоками та підприємницька компетентність – це не вроджена здатність особистості, це набута система уявлень, цінностей і сформованих звичок.

У своїй статті М. Студілко, асоційований партнер сервісу фінансового планування життя iPlan.ua., зазначає, що «фінансова грамотність – це набір підходів, правил та практик, дотримуючись яких ми можемо настільки ефективно керувати своїми фінансовими потоками, що це дозволить ставати багатшими, досягати поставлених цілей та не знижувати звичний рівень життя навіть у зрілому віці [6].

У вільній енциклопедії «Вікіпедія» фінансова грамотність визначається як «володіння набором навичок та знань, що дозволяють людині приймати обґрунтовані та ефективні рішення маючи певні власні фінансові ресурси» [11].

В інших джерелах трактується, що «фінансова грамотність – це вміння управляти фінансовими потоками (доходами і витратами), грамотно розподіляти гроші, тобто жити за коштами і правильно примножувати наявний капітал» [4].

International Network on Financial Education (OECD/INFE) визначає фінансову грамотність як «комплекс знань, вмінь, навичок, ставлення та поведінки людини, необхідних для ухвалення важливих фінансових рішень та для досягнення особистого фінансового добробуту» [13].

У своїх дослідженнях Т. Кізіма визначає поняття «фінансова грамотність» як «сукупність світоглядних позицій (установок), знань і навиків громадян щодо ефективного управління особистими фінансами та здатність компетентно застосовувати їх у процесі прийняття фінансових рішень» [3].

За даними Міжрегіональної громадської організації «Junior Achievement», фінансову грамотність визначають як здатність приймати обґрунтовані рішення і здійснювати ефективні дії в сферах, що мають відношення до управління фінансами, для реалізації життєвих цілей і планів у поточний момент та майбутні періоди.

На думку Т. Смовженко, фінансова освіченість допомагає зрозуміти ключові фінансові поняття і використовувати їх для прийняття рішень про доходи, витрати і заощадження для вибору відповідних фінансових інструментів, планування бюджету,

нагромадження коштів на майбутні цілі тощо. Фінансова культура – знання, навички та відношення, необхідні для забезпечення відповідальної фінансової поведінки та підвищення фінансової інклюзії українців. Її компоненти – це цілий набір культур: податкова, кредитна, пенсійна тощо.

Під фінансовою обізнаністю авторка пропонує розуміти наявність у людини певного рівня фінансових знань та навичок, що формують її відповідний рівень компетентності з фінансових питань, тобто фінансову компетентність [7]

На нашу думку, фінансова грамотність – це поняття, що виходить за межі політичних, географічних та соціально-економічних кордонів і визначаються високим рівнем знань, умінь та навичок особистості розподіляти вміло свої власні фінансові потоки. Ми вважаємо, що високий економічний рівень країни залежить від розуміння особистістю фінансових та практичних питань які виникають в середні країні так і за її межами.

Отже, спираючись на аналіз наукових праць з питань фінансової грамотності, ми визначаємо, що *фінансова грамотність – це сукупність базових знань у галузі фінансів, банківської справи, страхування, а також бюджетування особистих фінансів, які дозволяють людині правильно підбирати необхідний фінансовий продукт чи послугу, тверезо оцінювати, брати на себе ризики, що можуть виникнути під час їх використання, грамотно накопичувати заощадження та визначати сумнівні (шахрайські) схеми вкладення грошей.*

Дослідження фінансової грамотності населення, яке було проведене ще у 2008 р. за підтримки фонду Merrill Lynch & CO Foundation [12], виявило, що 48 % учнів випускних класів американських шкіл можуть правильно відповісти на питання про фінансову грамотність. Близько 9 мільйонів учнів страждають на «фінансову фобію» і «стороняться будь-якої фінансової інформації – від стану банківських рахунків до заощаджень та страхування», було встановлено, що 42% американських батьків ніколи не обговорюють питання, пов'язані із фінансами зі своїми дітьми.

За даними Світового банку, 44 країни світу схвалили стратегію фінансової грамотності, а у 27 країнах цей документ знаходиться на етапі розробки [14] .

У ст. 12 Закону України «Про освіту» регламентується, що «...метою повної загальної середньої освіти є всебічний розвиток, виховання і соціалізація особистості...досягнення цієї мети забезпечується шляхом формування ключових компетентностей...підприємливість і фінансова грамотність» [1]

Ученими було встановлено, щоби повною мірою брати участь у світовій економіці, люди повинні мати доступ до фінансових послуг і розуміти, як ними користуватися на базовому та більш просунутому рівнях. У країнах, що розвиваються, найбільш гостро стоїть проблема доступу до банківських інструментів, які допомагають зберігати та інвестувати вільні кошти.

Фінансова грамотність населення, як і будь-яка інша, формується впродовж тривалого часу з урахуванням принципу «від простого до складного», в процесі багаторазового повторення і закріплення, яке спрямоване на практичне застосування набутих знань і навичок. Формування фінансової грамотності, починаючи з раннього

віку, допоможе особистості уникнути багатьох помилок в дорослому житті, а також закладе фундамент фінансової безпеки та благополуччя впродовж життя.

Формування фінансової грамотності молодших школярів – це важливий засіб довгострокового «оздоровлення» світової фінансової системи, ефективний процес, що сприяє підвищенню стандартів якості життя та економічної безпеки населення країни.

Сучасні діти, зокрема молодші школярі, є активними споживачами і все більше їх увагу привертають роздрібні торгові мережі, виробники реклами та банківських послуг. У подібній ситуації недолік розуміння та практичних навичок у сфері споживання, заощадження, планування та кредитування може призвести до необдуманих рішень та необачних вчинків у майбутньому, за які доведеться розплачуватися впродовж багатьох років, а може і всього життя.

Тому, сформувати таку компетентність у молодших школярів як підприємливість і фінансова грамотність – важливе та необхідне завдання сучасної освіти.

Сучасний світ неможливо уявити без фінансів. Вони забезпечують функціонування усіх сфер суспільства. Використання фінансової інформації, застосування фінансових знань є необхідними елементами будь-якого напряму діяльності людини. Фінансова обізнаність допомагає зрозуміти ключові фінансові поняття та використовувати їх для прийняття рішень про доходи, витрати і заощадження, для вибору відповідних фінансових інструментів, планування бюджету, нагромадження коштів на майбутні цілі тощо. Фінансово грамотні люди більшою мірою захищені від фінансових ризиків і непередбачуваних ситуацій. Вони відповідальніше ставляться до управління особистими фінансами, здатні підвищувати добробут за рахунок розподілу наявних грошових ресурсів і планування майбутніх витрат [2].

Бути підприємцем або підприємницею – це брати на себе відповідальність, постійно вчитися, ухвалювати рішення та розуміти, що для успіху потрібно багато працювати. Це парадигма мислення «є проблема, і я розберуся, як її вирішити» замість «у цій проблемі винні сусіди / влада / весь світ, і нічого не поробиш».

International Network on Financial Education (OECD/INFE) регламентує [10], що формування підприємницького мислення, особливо через освіту та навчання має низку переваг, зокрема – це розвиток дітей, а відповідно громади й держави надалі.

Згідно з дослідженням USAID «Фінансова грамотність, фінансова інклюзія та фінансовий добробут в Україні» [5] рівень фінансової грамотності в Україні залишається найнижчим у молоді віком 18-24 роки. Для створення бізнесу бракує базових знань із планування, пошуку ідей, роботи в команді та ще безлічі інших навичок.

Отже, як зазначалося вище, навчання молодших школярів фінансовій грамотності та розвиток у них підприємливості є важливим аспектом побудови економічно розвинутої держави.

Вважаємо, що основними методологічними підходами до формування підприємливості та фінансової грамотності у молодших школярів є компетентнісний, особистісно-діяльнісний, практико-орієнтований, контекстний, інтегративний і суб'єктний підходи.

Компетентнісний підхід виступає як основа для визначення сутності фінансової грамотності, її структури та змісту, а також місця у системі компетенцій випускника закладу загальної середньої освіти.

У межах *особистісно-діялісного підходу* особистість сприймається як суб'єкт діяльності, яка, спілкуючись з іншими людьми, визначає характер своєї діяльності та спілкування. Особистісно-діялісний підхід до формування підприємливості та фінансової грамотності у молодших школярів передбачає, що в центрі навчання знаходиться саме той, хто навчається – його мотиви, цілі, його неповторний психологічний склад, тобто учень (здобувач освіти) як особистість. Виходячи з інтересів учня, рівня його знань та вмінь, педагог визначає навчальну мету уроку та формує, спрямовує та коригує весь освітній процес з метою розвитку особистості учня. Відповідно, мета кожного уроку за реалізації особистісно-діялісного підходу формується з позиції кожного конкретного учня та всього класу в цілому.

Контекстний підхід забезпечує інтеграцію освітнього процесу з реальним життям та орієнтує на використання фінансового контексту як змістовну основу для застосування знань, умінь і способів діяльності в інших предметних областях.

Сутність *практико-орієнтованого підходу* до навчання фінансової грамотності полягає у побудові освітнього процесу на основі єдності емоційного та логічного компонентів змісту; набуття нових підприємницьких і фінансових знань та формування практичного досвіду їх використання при вирішенні життєво важливих завдань і проблем; емоційного та пізнавального насичення творчого пошуку учнів. Використання практико-орієнтованого підходу дозволяє розкрити зв'язки між фінансовими знаннями та повсякденним життям особистості, проблемами, що постають перед нею у процесі життєдіяльності.

Інтегративний підхід реалізується в організації процесу формування підприємливості та фінансової грамотності, що передбачає взаємодію закладів освіти, представників підприємницької спільноти, професійних учасників фінансового ринку, громадських і некомерційних організацій, батьківського співтовариства, ЗМІ, а також використання різноманітних форм освітнього процесу.

Суб'єктний підхід має на увазі, що в процесі формування підприємливості та фінансової грамотності молодших школярів будуть створені умови для їх особистісного розвитку, що виражається в здатності успішно адаптуватися в освітню, соціокультурну ситуацію, що постійно змінюється, їх потреби у прояві активності та самостійності, в усвідомленні ними відповідальності за свій розвиток. Суб'єктність пов'язана зі здатністю перетворювати власну життєдіяльність та свою освіту на предмет практичного перетворення та вдосконалення.

Отже, для успішного засвоєння економічного матеріалу в середній і старшій школі необхідно починати готувати дітей до виконання економічних та фінансових завдань вже з початкової ланки освіти. При вивченні основ підприємливості та фінансової грамотності на уроках математики передбачається переважання активних та інтерактивних методів навчання. Ми пропонуємо використовувати такі.

Мозаїка. Цей метод може бути використаний при відповіді на запитання або вирішення задач. Алгоритм застосування методу:

- Клас поділяється на групи. У кожній групі кількість учнів відповідає кількості завдань.
- Членам групи випадковим чином (наприклад, на кожному столі лежать картки з номерами вниз) присвоюються номери, що відповідає номеру завдання / задачі.
- Учні пересідають таким чином, щоби за одним столом опинилися гравці з однаковими номерами, які разом вирішують одне / одну або кілька завдань / задач, які відповідають їх номерам.
- Усі повертаються до своїх команд, і кожен «експерт» (учасник) представляє своє завдання іншим членам команди.
- З кожної команди до дошки викликають спікерів для розв'язання завдань / задач, у яких вони не були експертами (учасниками).

«Один – два – разом». За використання цього методу тестові завдання з відкритою відповіддю, завдання, пов'язані з поясненням сенсу (наприклад, математичні визначення, текстові задачі), можуть виконуватися в групах таким чином. На першому етапі кожен член групи пише власну відповідь, далі учні об'єднуються по двоє у групи і на основі індивідуальних відповідей складають загальну відповідь від групи, намагаючись не втратити ідеї кожного. На наступному кроці створюють групу з двох або трьох пар і виробляють спільну відповідь. За цією методикою може бути розроблений ескіз постера або алгоритм розв'язку задачі, якщо він виконується групою. І тут краще обмежитися чотирма учасниками.

Дерево рішень. При виконанні завдань із класифікації, наприклад товарів та послуг, або прийняття рішень, наприклад, вибір варіанта сімейного відпочинку, можна побудувати дерево рішень. Воно зазвичай будується вершиною донизу.

Мозковий штурм. У групових проєктах, наприклад, організації свята в класі, ефективно починати роботу з мозкового штурму. Залежно від кількості учасників ідеї можуть висуватися індивідуально або від групи. Роль ведучого, обов'язком якого є фіксування ідей, може виконувати вчитель чи учень. На першому етапі важливо чітко сформулювати проблему, яка має бути вирішена. На другому етапі ідеї висувуються, фіксуються, оцінюються та з математичними розрахунками. Число ідей не обмежене. Третій етап присвячений групуванню ідей, близьких за змістом, оцінкою та відбором.

Міні-дослідження. Оскільки метою занять з підприємливості та фінансової грамотності є залучення здобувачів початкової освіти до реального життя, формування активної життєвої позиції та відповідальності, дослідницька діяльність є, на нашу думку, найефективнішим методом навчання. Будь-яке дослідження передбачає визначення мети, збирання, обробку та аналіз інформації, оцінку отриманих результатів. Природньо,

що молодші школярі 2–4 класів перебувають на різних етапах освоєння цієї діяльності. Для проведення міні-дослідження використовується одне джерело, результати подаються у простій формі, наприклад, у вигляді таблиці або короткого тексту.

Кейс. Навчальні кейси, що використовуються в початковій школі, відрізняються від університетських кейсів, які передбачають розробку ситуації з наступними покроковими змінами, що залежать від прийнятих рішень. Говорячи про навчальний кейс, мається на увазі ситуація із реального життя з розробленими до неї питаннями. Для молодших школярів ситуація може бути наближеною до реальної, але спрощеною.

Аукціон. Перевірка знань та вміння логічно мислити. Ця гра мотивує навіть особливо успішних учнів. Гра проходить за такими правилами:

- у кожного учасника на початку гри 100 балів (окулярів, фунтиків, тугриків тощо);
- право відповіді питання купується;
- стартова ціна простого питання – 5 балів, складного – 10 балів;
- ціна може змінюватись з кожним кроком на 5 балів;
- остаточна ціна визначається внаслідок торгів;
- за правильної відповіді ціна питання додається до балів того, хто відповідав, за неправильної – віднімається.

Роль учасника аукціону можуть виконувати як вчитель, так і учень. Окрім них необхідна комісія з кількох осіб (кількість залежить від кількості учасників), яка перевірятиме нарахування балів самими учасниками гри або буде вести власні підрахунки.

Діаграма зв'язків (інтелект-карта, ментальна карта, картка пам'яті, карта розуму, mind-map). Mind-map (ментальна карта, або картка пам'яті) – спосіб схематичного зображення якоїсь ідеї чи системи. В перекладах українською мовою термін може звучати по-різному: карта розуму, карта пам'яті, інтелект-карта, майнд-меп.

Ця техніка дозволяє наочно показати зв'язки між окремими компонентами у вигляді «дерева». Цей спосіб активно застосовується при навчанні та мозкових штурмах. Діаграма зв'язків може бути побудована у будь-якій темі з підприємливості та фінансової грамотності: функції грошей, доходи, витрати, сімейний бюджет тощо. Діаграми можна будувати вручну, ілюструвати власними малюнками, готовими картинками. Існують комп'ютерні програми побудови діаграм. Спеціально для дітей молодшого віку є програма Kidspiration (i-Pad).

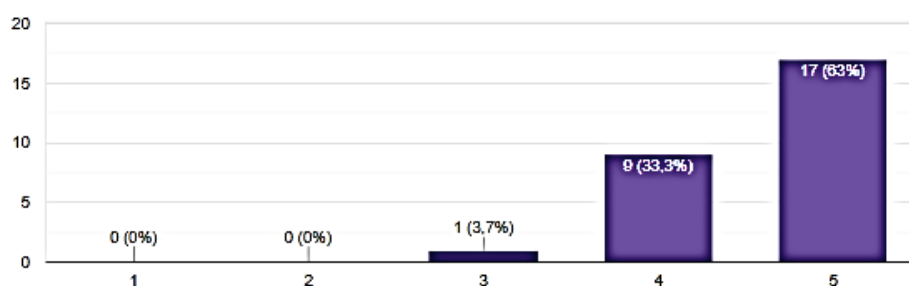
Для певного класу з урахуванням рівня підготовки учнів педагог має можливість самостійно підібрати метод роз'яснення матеріалу з фінансової грамотності на уроці математики.

Під час дослідження нами було проведено опитування за допомогою Google-forms серед вчителів початкових класів з метою визначення більш ефективного із запропонованих нами вище методів і підходів до формування підприємницької компетентності та фінансової грамотності молодших школярів на уроках математики. В опитуванні взяло участь 27 вчителів із різних регіонів України. Респондентам пропонувалося дати відповідь на питання: «Визначте за шкалою від 1 до 5 ефективність використання методу ..... для формування підприємницької компетентності та фінансової грамотності молодших школярів на уроках математики».

в початковій школі». За результатами опитування було встановлено, що вчителі відають перевагу методам «Один – два – разом» (63 %), «Дерево рішень» (56%), «Мозковий штурм» (52%), «Міні дослідження» (51,9). Інші вище запропоновані нами методи отримали більш низькі оцінки за шкалою від 1 до 5. Результати опитування представлені на рисунках 1-4.

Визначте за шкалою від 1 до 5 ефективність використання методу «Один – два – разом» при формуванні підприємницької компетентності та фінансової грамотності молодших школярів на уроках математики в початковій школі

27 відповідей

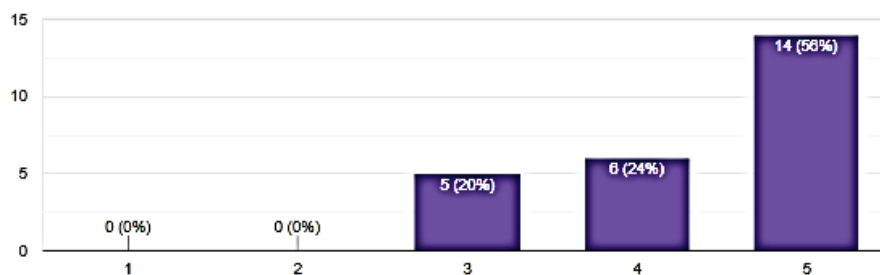

Рис.1. Результати опитування вчителів молодших класів щодо визначення ефективних методів та підходів формування підприємницької компетентності та фінансової грамотності молодших школярів на уроках математики

Отже, враховуючи вище зазначене, можемо стверджувати, що формування підприємливості та фінансової грамотності може відбуватися на уроках математики, де молодші школярі отримують елементарні уявлення про види власності, сімейні доходи і витрати, розумні витрати, кишенькові гроші і раціональне їх витрачання, вартість шкільного майна. Вже в початкових класах здобувачі освіти починають освоєння основних термінів з економіки, а саме: власність, виробництво, торгівля, товар, ринок, гроші, ціна та ін.

Визначте за шкалою від 1 до 5 ефективність використання методу «Дерево рішень» при формуванні підприємницької компетентності та фінансової грамотності молодших школярів на уроках математики в початковій школі

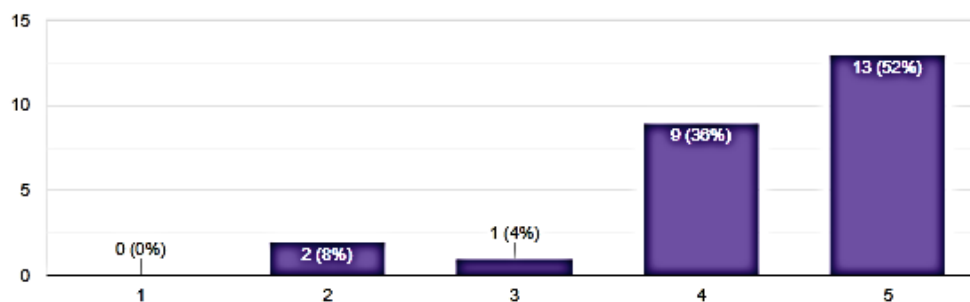
25 відповідей

Рис. 2. Результати опитування вчителів початкових класів щодо визначення ефективних методів та підходів формування підприємницької компетентності та фінансової грамотності молодших школярів на уроках математики

Визначте за шкалою від 1 до 5 ефективність використання методу «Мозковий штурм» при формуванні підприємницької компетентності та фінансової грамотності молодших школярів на уроках математики в початковій школі

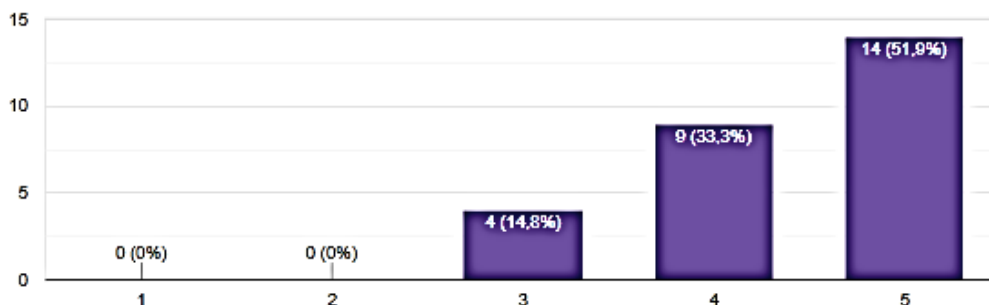
25 відповідей

Рис. 3. Результати опитування вчителів молодших класів щодо визначення ефективних методів та підходів формування підприємницької компетентності та фінансової грамотності молодших школярів на уроках математики

Визначте за шкалою від 1 до 5 ефективність використання методу «Міні дослідження» при формуванні підприємницької компетентності та фінансової грамотності молодших школярів на уроках математики в початковій школі

27 відповідей

Рис. 4. Результати опитування вчителів молодших класів щодо визначення ефективних методів та підходів формування підприємницької компетентності та фінансової грамотності молодших школярів на уроках математики

Наразі вважаємо за потрібне розглянути зміст тем із підприємливості та фінансової грамотності у курсі математика в початковій школі (для 1-4 класів) (автор: О. Муравіна).

У 1 класі учні знайомляться з числами, цифрами для запису цих чисел; одночасно вони знайомляться з одиницями виміру вартості – копійкою, гривнею, монетами номіналом 10, 25, 50 копійок, 1, 5, 10, 20 гривень. У цьому віці діти повинні навчитися перераховувати та відбирати монети для оплати будь-якого продукту в межах 20.

У 2 класі вводиться поняття фінансів, їх функції: міра вартості, засіб звернення, засіб платежу, засіб накопичення. Здобувачі освіти далі продовжують розширювати свої знання про грошові знаки: з'являються монети та купюри в межах 100 грн., оскільки рахунок у другому класі йде в межах 100. Навчаються переводити гривні в копійки і назад. З'являється ціна товару, кількість, вартість покупки. Учні вирішують завдання на вартість товару, оплату товару, отримання здачі. У 2 класі ведеться вже розмова про кишенькові гроші, що у дитини є якісь кишенькові гроші, які вона може витратити, наприклад, на обіди.

У 3 класі учні знайомляться з грошовими знаками: монетами, купюрами вартості 1000 грн., вчать переводити гривні в копійки і назад. Починають користуватися формулою вартості покупки: $\text{ціна} \times \text{кількість} = \text{вартість}$. Розв'язуються різні види завдань на перебування ціни, кількості та вартості товару. Кишенькові гроші вже можуть бути близько 100 гривень. Дитина повинна добре розумітися на цінах на продукти харчування, канцелярські товари тощо.

У 4 класі учні продовжують вчитися переводити гривні в копійки та назад. За допомогою формули вартості покупки вони розв'язують різні види завдань на знаходження ціни, кількості та вартості товару. У 4 класі з'являються нові поняття: стаття видатків та доходів сім'ї, сімейний бюджет, планування сімейного бюджету. До кінця 4 класу дитина повинна добре розуміти, скільки коштує одяг, взуття тощо.

Також, на уроках математики доречно практикувати проведення хвилинок «Цікава математика» на економічні теми, під час яких учні вчать розраховувати раціональні витрати на власні покупки, планують та економічно розраховують витрати на ремонт у квартирі чи будинку, знайомляться з формуванням цін на товари, поняттям «витрати»; розв'язують задачі фінансового змісту; закріплюють економічні терміни такі як, «заробітна плата», «вартість», «прибуток», «збитки», «дарунок» та ін. [8].

Отже, сьогодні система освіти націлена насамперед на комплексне освоєння практичних інструментів школярами з фінансової грамотності, які допомагають здобувачам освіти реалізуватися у житті, засвоїти необхідні навички, ставати багатогранними, всебічно розвиненими особистостями.

Наявність завдань з економічним змістом під час уроків математики у початковій школі сприяє отриманню основ фінансової грамотності, вносить практичну спрямованість та реалізує впровадження Концепції «Нова українська школа» щодо формування однієї з базових компетентностей – підприємливості та фінансової грамотності.

Враховуючи вище зазначене, можна стверджувати, що формування підприємливості та фінансової грамотності під час вивчення математики молодшими школярами дає позитивні результати, оскільки:

– економічні знання корисні та доступні для засвоєння учнями 1-4 класів, цікаві дітям, батькам та педагогам;

– починаючи навчатися у початковій школі, дитина робить перші кроки в доросле життя. Щоби вона не розгубилася в ньому і стала у майбутньому фінансово благополучною особистістю, їй необхідно засвоїти фундаментальні знання з фінансової грамотності та набути підприємницькі навички;

– отримавши фінансові знання та підприємницькі навички, дитина зможе усвідомлено подумати про своє майбутнє. При управлінні особистими фінансами вона буде здатна приймати розумні рішення, формувати правильні підприємницькі та фінансові звички й використовувати свої знання на практиці. Фінансово освічена людина здатна сама вибирати найпривабливіші шляхи в житті, створюючи матеріальну основу для розвитку суспільства.

4. ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ ДОСЛІДЖЕНЬ / CONCLUSIONS AND PROSPECTS FOR FURTHER RESEARCH

Таким чином, аналізуючи наукові здобутки щодо формування підприємницької компетентності та фінансової грамотності молодших школярів на уроках математики в початковій школі нами було уточнено поняття «фінансова грамотність», під яким ми розуміємо сукупність базових знань у галузі фінансів, банківської справи, страхування, а також бюджетування особистих фінансів, які дозволяють особистості правильно підбирати необхідний фінансовий продукт чи послугу, оцінювати фінансову ситуацію в сім'ї, брати на себе фінансові зобов'язання та оцінювати пов'язанні з ними ризики, накопичувати заощадження та визначати сумнівних (шахрайських) схем щодо інвестування власних коштів та заощаджень.

Визначаючи ефективні методи щодо формування підприємницької компетентності та фінансової грамотності молодших школярів на уроках математики в початковій школі нами було встановлено, що серед таких вчителі початкової ланки освіти надають перевагу: «Один – два – разом» (63 %), «Дерево рішень» (56%), «Мозковий штурм» (52%), «Міні дослідження» (51,9 %).

Перспективним напрямом для досліджень залишається обґрунтування педагогічних умов щодо формування підприємницької компетентності та фінансової грамотності молодших школярів на уроках математики.

6. СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ТРАНСЛІТЕРАЦІЯ / REFERENCES (TRANSLATED AND TRANSLITERATED)

1. Закон України «Про освіту» [Електронний ресурс]. Доступно: <https://kodeksy.com.ua/pro_osvitu/statja-12.htm>.
2. Захаркіна, Л. С., 2014. Підвищення рівня фінансової грамотності населення України. *Економічний форум*, 4, 200-207.
3. Кізима, Т. О., 2012. Фінансова грамотність населення: зарубіжний досвід і вітчизняні реалії. *Вісник ТНЕУ*, 2, 64-71.

4. Косенко, С., 2021. *Що таке фінансова грамотність – основи для початківців + ТОП-9 порад, з чого почати вивчення фінансової грамотності* [Електронний ресурс]. Доступно: <<https://biznescat.com/informatsiia/74-shcho-take-finansova-gramotnist.html>>.

5. Проект USAID «Трансформація фінансового сектору, 2019. Доступно: <<https://cutt.ly/Unhg50A>>.

6. *Фінансова грамотність: як забезпечити комфортне життя та безбідну старість* [Електронний ресурс]. Доступно: <<https://happymonday.ua/finansova-gramotnist>>.

7. Хом'юк, І. В., 2019. Формування фінансової грамотності майбутніх інженерів на заняттях з вищої математики. *Вісник Вінницького політехнічного інституту*, 6, 99-105.

8. Шишацька, І. В. *Підприємливість і фінансова грамотність*, 2020. Доступно: <<https://vseosvita.ua/library/skola-dla-zitta-pidpriemlivist-i-finansova-gramotnist-346016.html>>.

9. *Як говорити з дітьми про гроші. Фінансова грамотність і НУШ*, 2020. [Електронний ресурс]. Доступно: <<https://nv.ua/ukr/ukraine/events/yak-govoriti-z-ditmi-pro-groshi-finansova-gramotnist-i-nush-50073790.html>>.

10. *2nd OECD CONFERENCE OF MINISTERS RESPONSIBLE FOR SMALL AND MEDIUM-SIZED ENTERPRISES (SMEs)*, 2004. Available: <<https://cutt.ly/TnhfNVy>>

11. Financial literacy. Wikipedia. *The free encyclopedia* [Electronic resource]. Available: <https://en.wikipedia.org/wiki/Financial_literacy>.

12. Merrill, Lynch & CO Foundation [Electronic resource]. Available: <<https://www.guidestar.org/profile/13-6139556>>.

13. OECD, 2018. *OECD/INFE Toolkit for measuring financial literacy and financial inclusion*, 4.

14. World Bank, 2017. *Global Financial Inclusion and Consumer Protection Survey: Report*, 14.

JUNIOR SCHOOLCHILDREN FINANCIAL LITERACY FUNDAMENTALS FORMATION AT MATHEMATICS LESSONS IN THE NEW UKRAINIAN SCHOOL

Nataliia Bakhmat,

doctor of Pedagogic Sciences, Professor,

Professor of the Department of Theory and Methods of Primary Education

Kamianets-Podilskyi National Ivan Ohienko University

Kamyanets-Podilsky, Ukraine

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-6248-8468>

bahger.teacher@gmail.com

Abstract. The article considers modern approaches to the formation of entrepreneurial competence and financial literacy of junior high school students. The modern requirements for the formation of entrepreneurial competence and financial

literacy in mathematics lessons in primary school are analyzed; the meaning of “financial literacy” is clarified, by which we mean a set of basic knowledge in finance, banking, insurance and personal finance budgeting, which allows individuals to properly select the necessary financial product or service, assess the financial situation in the family, make financial commitments and assess the risks associated with them, accumulate savings and identify dubious (fraudulent) schemes for investing own funds and savings.

It is established that the main methodological approaches to the formation of financial literacy and entrepreneurship in junior high school students are the competence, personality-activity, practice-oriented, contextual, integrative and subjective approaches. It is determined that among the effective methods for the formation of entrepreneurial competence and financial literacy of junior students in mathematics lessons in primary school the primary school teachers see: "One – two – together", "Decision Tree", "Brainstorming", "Mini Studies". It is substantiated that using tasks with economic content at mathematics lessons in primary school contributes to the basics of financial literacy, introduces practical orientation and implements the Concept of the new Ukrainian school to form one of the basic competencies – entrepreneurship and financial literacy. It is proved that the formation of financial literacy and entrepreneurial competence in the study of mathematics by younger students gives positive results, because: economic knowledge is useful and available for 1-4 year students, interesting for children, parents and teachers; starting school, the child takes the first steps into adult life, so that he does not get lost there and become a financially prosperous person in the future, it is necessary to learn basic knowledge of financial literacy and acquire entrepreneurial skills; by gaining financial knowledge and entrepreneurial skills, the child will be able to consciously think about his future. Managing personal finances, it will be able to make smart decisions, form the right financial and entrepreneurial habits and use its knowledge in practice.

Keywords: entrepreneurial competence, interactive teaching methods, finance, tasks of economic content, entrepreneurial skills.

REFERENCES (TRANSLATED AND TRANSLITERATED)

1. *Zakon Ukrainy «Pro osvitu»* [Law of Ukraine "On Education"] [Elektronnyy resurs]. Dostupno: <https://kodeksy.com.ua/pro_osvitu/statja-12.htm>.
2. Zakharkina, L. S., 2014. Pidvyshchennya rivnya finansovoyi hramotnosti naselennya Ukrainy [Increasing the level of financial literacy of the population of Ukraine], *Ekonomichnyy forum*, 4, 200-207.
3. Kizyma, T. O., 2012. Finansova hramotnist' naselennya: zarubizhnyy dosvid i vitchyznyani realiyi [Financial literacy of the population: foreign experience and domestic realities], *Visnyk TNEU*, 2, 64-71.

4. Kosenko, S., 2021. *Shcho take finansova hramotnist' – osnovy dlya pochatkivtsiv + TOP-9 porad, z choho pochaty vyvchennya finansovoyi hramotnosti* [What is financial literacy - the basis for beginners + TOP-9 tips on how to start studying financial literacy] [Elektronnyy resurs]. Dostupno: <<https://biznesat.com/informatsiia/74-shcho-take-finansova-gramotnist.html>>.

5. *Proyekt USAID «Transformatsiya finansovoho sektoru»*, 2019 [USAID Financial Sector Transformation Project]. Dostupno: <<https://cutt.ly/Unhg50A>>.

6. *Finansova hramotnist': yak zabezpechyty komfortne zhyttya ta bezbidnu starist'* [Financial literacy: how to ensure a comfortable life and safe old age] [Elektronnyy resurs]. Dostupno: <<https://happymonday.ua/finansova-gramotnist>>.

7. Khom"yuk, I. V., 2019. Formuvannya finansovoyi hramotnosti maybutnikh inzheneriv na zanyattiyakh z vyshchoyi matematyky [Formation of financial literacy of future engineers in higher mathematics], *Visnyk Vinnyts'koho politekhnichnoho instytutu*, 6, 99-105.

8. Shyshats'ka, I. V. *Pidpryyemlyvist' i finansova hramotnist'*, 2020 [Entrepreneurship and financial literacy]. Dostupno: <<https://vseosvita.ua/library/skola-dla-zitta-pidpriemlyvist-i-finansova-gramotnist-346016.html>>.

9. *Yak hovoryty z dit'my pro hroshi. Finansova hramotnist' i NUSh*, 2020 [How to talk to children about money. Financial Literacy and NUS] [Elektronnyy resurs]. Dostupno: <<https://nv.ua/ukr/ukraine/events/yak-govoriti-z-ditmi-pro-groshi-finansova-gramotnist-i-nush-50073790.html>>.

10. *2nd OECD CONFERENCE OF MINISTERS RESPONSIBLE FOR SMALL AND MEDIUM-SIZED ENTERPRISES (SMEs)*, 2004. Available: <<https://cutt.ly/TnhfNVy>>

11. Financial literacy. Wikipedia, *The free encyclopedia* [Electronic resource]. Available: <https://en.wikipedia.org/wiki/Financial_literacy>.

12. Merrill, Lynch & CO Foundation [Electronic resource]. Available: <<https://www.guidestar.org/profile/13-6139556>>.

13. OECD, 2018. *OECD/INFE Toolkit for measuring financial literacy and financial inclusion*, 4.

14. World Bank, 2017. *Global Financial Inclusion and Consumer Protection Survey: Report*, 14.